

ВАКИЛЛИК ИНСТИТУТИ- ТАРТИБ ТАОМИЛИ ВА ЎЗИГА ХОСЛИКЛАРИ

Суванова Шахноза Эшпўлатовна

Ўзбекистон Республикаси Судьялар Олий кенгаши ҳузуридаги

Судьялар олий мактаби тингловчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8175208>

Аннотация. Маълумки, қонун ҳужжатлардан келиб чиққан ҳолда, ваколат берувчи вакилга муайян ваколат беради, вакил эса шу ваколат доирасида ҳарқат қилади, нафақат ваколат берувчига нисбатан, балки учинчи шахсларга нисбатан ҳам ҳуқуқ ва мажбуриятларни вужудга келтиради.

Ҳар қандай муносабатларда бўлгани каби вакиллик муносабатларининг ҳам энг асосий элементларидан бири – бу тарафларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларидир.

Калим сўзлар: вакил, ваколат берувчи, вакиллик, ишончнома, қонуний вакиллик, ихтиёрий вакиллик.

REPRESENTATIVE INSTITUTION - METHOD AND PECULIARITIES

Abstract. It is known that the law, based on the documents, gives certain authority to the authorized representative, and the representative acts within the scope of this authority, creates rights and obligations not only in relation to the authorized person, but also in relation to third parties.

One of the most important elements of representative relations, as in any relationship, is the rights and obligations of the parties.

Key words: representative, agent, representation, power of attorney, legal representation, voluntary representation.

ПРЕДСТАВИТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ - МЕТОД И ОСОБЕННОСТИ

Аннотация. Известно, что закон на основании документов наделяет доверенного лица определенными полномочиями, а представитель действует в пределах этих полномочий, создает права и обязанности не только по отношению к доверенному лицу, но и по отношению к третьим лицам.

Одним из важнейших элементов представительских отношений, как и любых отношений, являются права и обязанности сторон.

Ключевые слова: представитель, агент, представительство, доверенность, законное представительство, добровольное представительство.

Давлатимиз раҳбарининг ташаббуслари асосида мамлакатимизда қонун устуворлигини таъминлаш, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқларини рўёбга чиқариш ва жамиятда ижтимоий адолатни қарор топтиришда одил судлов муҳим ўрин тутишига алоҳида эътибор қаратилмоқда, суд мустақиллигини мустаҳкамлаш, ишларни кўришда ҳолислик, адолат ва қонунийликни таъминлаш чоралари кўрилмоқда.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясида суд ишини юритишнинг ҳар қандай босқичида малакали юридик ёрдам олиш ҳуқуқи қафолатлаб қўйилган бўлиб, ўз навбатида, фуқаролар учун малакали юридик ёрдам турли шаклларда берилиши мумкин. Айнан суддаги вакиллик малакали юридик ёрдам кўрсатишнинг муҳим кўринишларидан бири ҳисобланади. ФПКнинг 65-моддасида фуқаролар ўз ишларини судда шахсан ва ўз вакиллари орқали юритишлари мумкинлиги мустаҳкам қўйилган.

Жумладан, вакиллик- ишончномага, қонунга, суд қарорига ёки вакил қилинган давлат органининг ҳужжатига асосланган ваколат билан бир шахс (вакил) томонидан бошқа шахс (ваколат берувчи) номидан тузилган битим ваколат берувчига нисбатан фуқаролик ҳуқуқ ва мажбуриятларини бевосита вужудга келтиради, ўзгартиради ва бекор қилади.

Ваколатсиз вакиллик – вакил қилинмаган шахс томонидан бошқа шахс номидан тузилган ёки ваколатлардан ташқари чиқиб тузилган битим ваколат берган шахс ушбу битимни кейинчалик маъқулланган тақдирдагина унинг учун ҳуқуқ ва мажбуриятлари вужудга келтиради, ўзгартиради ва бекор қилади. Битим тузишга ваколат берган шахс битимнинг ижрога қабул қилинганлигидан гувоҳлик берувчи ҳаракатлар қилган ҳолда ҳам бундай битим маъқулланган ҳисобланади. Бундан ташқари фуқаролик ҳуқуқида тижорат вакиллиги деган тушунча ҳам мавжуд бўлиб, тадбиркорлар шартномалар тузаётганидан улар номидан доимо ва мустақил суратда вакиллик қилувчи шахс (тижорат вакили) вакилнинг ваколатлари кўсатилган ёзма шартнома асосида, бундан ваколатлар кўрсатилмаган тақдирда эса – ишончнома асосида ҳам иш олиб боради. Тижорат вакили ўзининг иштирокида тузилган шартномадаги турли тарафларнинг манфаатларини фақат бу тарафларнинг розилиги билан ҳамда қонунчиликда назарда тутилган бошқа ҳоллардагина айни бир вақтда ифодалаш мумкин.

Кўпчилик ўзининг шахсий ва бошқа ҳуқуқий муносабатларида дуч келадиган ишончномага алоҳида тухталмоқчиман.

Бир шахс (ишонч билдирувчи) томонидан иккинчи шахсга (ишончли вакилга) учинчи шахслар олдида вакиллик қилиш учун берилган ёзма ваколат ишончнома ҳисобланади. Ишончли вакил ўзига ишончнома билан берилган ваколатлар доирасида иш олиб боради.

Юридик шахс номидан, шунингдек юридик шахсга ҳам ишончнома фақат юридик шахснинг уставида (низомида) кўрсатилган фаолият мақсадларига зид бўлмаган битимларни тузиш учунгина берилиши мумкин.

Ишончнома оддий ёзма шаклда ёки нотариал шаклда расмийлаштирилади. Нотариал шаклни талаб қилувчи битимларни тузиш ёхуд юридик шахсларга нисбатан ҳаракатларни амалга ошириш учун берилган ишончнома нотариал тақдирланган бўлиши керак.

Юридик шахс номидан бериладиган ишончнома раҳбар томонидан имзоланиб, унга ушбу юридик шахснинг муҳри босилади.

Ишончнома кўпи билан уч йил муддатга берилиши мумкин. Агар ишончномада муддат кўрсатилган бўлмаса, у берилган кундан бошлаб бир йил мобайнида ўз кучини сақлайди.

Берилган куни кўрсатилмаган ишончнома ҳақиқий ҳисобланмайди.

Яна бир муҳим нарса, ишончнома бўйича ваколатларни бошқа шахсга бериш деган тушунча ҳам мавжуд.

Бунда ишончнома берилган шахс ўз ваколатидаги ҳаракатларни шахсан амалга ошириши шарт. Башарти, унга ишончнома билан ваколат берилган бўлса ёки уни ишончнома берган шахснинг манфаатларини ҳимоя қилишга шароит мажбур қилса, у ҳаракатларини амалга ошириши бошқа шахсга ўтказиши мумкин.

Ишончноманинг амал қилиши қуйидаги ҳолларда бекор бўлади:

Ишончнома муддатининг тамом бўлиши, ишончнома берган шахснинг уни бекор қилиши, ишончнома берилган шахснинг бош тортиши, номидан ишончнома берилган

юридик шахс фаолиятининг тўхтатилиши, номига ишончнома берилган юридик шахс фаолиятининг тўғтатилиши, ишончнома берган фуқаронинг муомалага лаёқатсиз, муомала лаёқати чекланган ёки бедарак йўқолган деб ҳисобланиши, ёхуд унинг вафот этиши, ишончнома олган фуқаронинг муомалага лаёқатсиз, муомалага лаёқати чекланган ёки бедарак йўқолган деб ҳисобланиши, ёхуд унинг вафот этиши билан.

Ишончнома берган шахс истаган вақтда ишончномани бекор қилиши, ишончнома берилган шахс эса – ундан воз кечиши мумкин. Бу ҳуқуқдан воз кечиш ҳақидаги битим ҳақиқий эмас.

Хорижий давлатлар фуқаролик процессида вакиллик фаолиятига назар соладиган бўлсак, ўзига хосликни кузатишимиз мумкин. Масалан, Россия Федерацияси Фуқаролик процессуал кодексининг 50-моддаси “Суд адвокатни яшаш жойи номаълум бўлган жавобгарнинг вакили бўлмаган тақдирда, шунингдек федерал қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда вакил қилиб тайинлайди. Суд томонидан жавобгарнинг вакили этиб тайинланган адвокат ушбу иш буйича суд қарорларини устидан шикоят қилиш ҳуқуқига эга.

Худди шундай нормани Белорусия Республикасининг қонунчилигида ҳам кўришимиз мумкин. Белорусия Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 77-моддаси суд томонидан вакил тайинладиган ҳолатлар назарда тутилган.

“Суд қуйидаги ҳолларда тараф ёки учинчи шахсга вакил тайинлайди:

- 1). Муомалага лаёқатсиз шахс ёки учинчи шахс вакилининг йўқлиги
- 2). Яшаш жойи (жойлашган жойи) номаълум бўлган жавобгар вакилининг йўқлиги;
- 3). Вакил Беларусия Республкасининг никоҳ ва оила кодексига белгиланган асослар бўйича суд ишини юритиш ҳуқуқига эга бўлмаслиги;
- 4). Қонунда белгиланган бошқа ҳоллар.

Ушбу модданинг 1 ва 3-бандларида назарда тутилган ҳолларда васийлик ва ҳомийлик органи томонидан вакил тайинланиши, ушбу модданинг 2-бандида кўрсатилган ҳолатда эса уларнинг розилиги билан қариндошлари ва бошқа фуқаролар тайинланиши мумкин.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, вакилнинг иштирок этиши инсон манфаатлари йўлида хизмат қилади ҳамда судларга бўлган ишончни янада оширади.

Вакилликни икки турга ажратади - қонуний, яъни мажбурий вакиллик ва шартнома бўйича, яъни ихтиёрий вакиллик.

Қонуний вакиллик белгиланган тартибда муомалага лаёқатсиз, муомала лаёқати чекланган, бедарак йўқолган деб топилган ёки ўлган деб эълон қилинган шахслар ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқладиган манфаатларига дахлдор фуқаролик ишларини судда кўришда мажбурийдир. Қонуний вакиллик келиб чиқиши учун ҳуқуқ ва манфаатлари ҳимоя қилинаётган шахс розилиги талаб этилмайди.

Судда вакиллик бошқа барча ҳолларда шартномага асосланган бўлади ва фақат ишонч билдирувчининг бунга хоҳиши мавжуд бўлганда юзага келади.

Судда шартнома бўйича (ихтиёрий) вакил сифатида қуйидагилар иштирок этишлари мумкин:

- 1) адвокатлар, яъни қонунда белгиланган тартибда адвокатлик мақомини олган шахслар;

2) тўғри ва ён шажара бўйича қариндошлар, шунингдек эр(хотин) ёки унинг қариндошлари;

3) юридик шахсларнинг ходимлари-мазкур юридик шахслар ишлари бўйича;

4) нотижорат ташкилотлар ваколатли вакиллари-мазкур ташкилотлар аъзоларининг ишлари бўйича;

5) қонунга биноан бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш ҳуқуқи берилган нотижорат ташкилотлар ваколатли вакиллари;

6) иштирокчилардан бири бошқа иштирокчиларнинг топшириғи бўйича;

7) жисмоний шахслар вакили сифатида суд томонидан ишда қатнашишга рухсат берилган бошқа шахслар, башарти улар вакил сифатида судда касб тариқасида (ҳақ эвазига ёки ҳақ олмай) фаолият олиб боришмаса.

Қонуний вакиллар ҳам, шартнома бўйича вакиллар ҳам вояга етган ва муомалага лаёқатли бўлишлари лозим.

7. Юридик шахс ходими деганда, мазкур ташкилотда меҳнат шартномаси (контракт)га асосан ишлаётган шахс тушунилади.

8. Судда нотижорат ташкилотлар ваколатли вакиллари сифатида мазкур нотижорат ташкилотларда меҳнат шартномаси (контракт)га асосан ишлаётган ва унинг штатида турган шахслар бўлиши мумкин.

Судда вакил сифатида бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш вазифаси мазкур ташкилотларга бевосита қонунга биноан берилган бўлса шунингдек, нотижорат ташкилотларнинг ваколатли вакиллари ҳам иштирок этишлари мумкин.

9. Давлат ва фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш вазифаси юклатилган давлат органлари судда нотижорат ташкилот вакили сифатида эмас, балки процесснинг бошқа иштирокчиси-давлат бошқарув органлари сифатида қатнашадилар.

10. Процессда бир неча даъвогар ёки жавобгар, шунингдек учинчи шахслар қатнашганда, вакиллик бошқа иштирокчилар топшириғига биноан шерик иштирокчилардан бири томонидан, башарти улардан ҳеч бирининг манфаатлари бир-бирига зид бўлмаса, амалга оширилиши мумкин.

11. Вакилларнинг ишга киришиши масаласи судья томонидан ишни судда кўришга тайёрлаш пайтида ҳал этилиб, бу ҳақда ФПК 204-моддасига мувофиқ чиқарилган ажримда кўрсатилади. Агар вакилни ишга киритиш тўғрисидаги илтимоснома суд мажлисида билдирилган бўлса, масала ишда қатнашувчи бошқа шахслар фикри эшитилгандан сўнг баённомада қайд этиладиган ажрим чиқариш йўли билан ҳал этилади.

Шахсни судда вакил сифатида қатнашишига ижозат бериш (қатнашишини рад этиш) тўғрисидаги ажрим устидан, у ишнинг кейинги ҳаракатланишига тўсқинлик қилмаганлиги сабабли, апелляция (кассация) шикоятидан алоҳида тарзда шикоят қилиш мумкин эмас.

12. Қонуний вакиллар ишга киришиши учун ҳуқуқ берувчи ҳужжатлар жумласига қуйидагилар киради:

боланинг тегишли ота-онадан пайдо бўлганлиги, болаликка олинганлик фактларини тасдиқловчи ҳужжатлар;

васий ёки ҳомийни, мерос мулкини асровчини тайинлаш тўғрисида қарорлар.

13. Шартнома бўйича (ихтиёрий) вакиллар ишга киришиши учун ҳуқуқ берувчи ҳужжатлар бўлиб ФПК 68-моддасига мувофиқ берилган

ва

расмийлаштирилган ишончномалар ҳисобланади, адвокатлар, юридик шахс раҳбари бундан мустасно.

Шартнома бўйича айрим вакиллар ишга киришишига ижозат берилиши учун қонун судга, ишончномадан ташқари, яна бошқа ҳужжатлар тақдим этилишини талаб қилади, жумладан:

ишонч билдирувчининг қариндошлари учун-ишонч билдирувчи ва вакил орасида қариндошлик алоқаларини тасдиқловчи ҳужжатлар;

юридик шахснинг раҳбари учун – унинг мансаб мавқеини тасдиқловчи ҳужжат.

Адвокат ишга киришиши учун адвокатлик гувоҳномаси ва адвокатлар тузилмаси томонидан берилган ордер тақдим этилиши кифоя бўлиб, у адвокатга юридик ёрдам сўраб мурожаат этган шахс манфаатларини судда ҳимоя қилиш ҳуқуқини (ФПК 69-моддасининг иккинчи қисмида назарда тутилган ҳуқуқлардан ташқари) беради.

(Олий суд Пленумининг 2018 йил 30 ноябрдаги 34-сонли қарори таҳририда).

14. Судларга тушунтирилсинки, ишга киришиш учун ҳуқуқ берувчи ҳужжатлар шартнома бўйича вакилларга процесс иштирокчисининг фақат ФПК 40-моддасининг биринчи қисмида белгиланган умумий ҳуқуқларини бериб, улар: иш материаллари билан танишиш, улардан кўчирмалар олиш, нусхалар кўчириш, раддия бериш тўғрисида арз қилиш, далиллар тақдим этиш, далилларни текширишда иштирок этиш, ишда иштирок этувчи бошқа шахсларга ва одил судловни амалга оширишга кўмаклашаётган шахсларга саволлар бериш, аризалар бериш, илтимосномалар тақдим этиш, судга оғзаки ва ёзма тушунтиришлар бериш, ишни судда кўриш давомида туғиладиган ҳамма масалалар бўйича ўзларининг вазларини баён қилиш, бошқа шахсларнинг арзлари, илтимосномалари, вазларига қарши эътироз билдиришдан иборат.

Ишда иштирок этувчи шахслар ФПКда назарда тутилган бошқа процессуал ҳуқуқлардан ҳам фойдаланади.

(Олий суд Пленумининг 2018 йил 30 ноябрдаги 34-сонли қарори таҳририда).

15. Судларнинг эътибори шунга қаратилсинки, айрим процессуал ҳаракатларни содир этиш учун қонун махсус ваколатлар мавжуд бўлишини талаб этиб, шартнома бўйича вакил, шу жумладан адвокат ва ишга суд мажлисида ишонч билдирувчининг аризасига биноан киришган шахс ҳам бу ҳаракатларни фақат улардан ҳар бири қонунга мувофиқ расмийлаштирилган ишончномада қайд этилган ҳолдагина содир этишга ҳақлидир. ФПК 69-моддасига кўра, бундай ҳуқуқлар жумласига қуйидагилар киради:

даъво талабларидан бутунлай ёки қисман воз кечиш;

даъво асоси ёки предметини ўзгартириш;

даъво миқдорини кўпайтириш ёки камайитириш;

даъвогар талабларини тан олиш;

келишув битими тузиш;

ваколатларни бошқа шахсга ўтказиш (бошқа шахсга ишониб топшириш);

суд ҳужжати устидан шикоят бериш;

ижро варақасини ундирувга қаратиш;

ундирилган мол-мулк ёки пулни олиш.

Фаолияти устав билан тартибга солинадиган юридик шахслар раҳбарлари учун ҳам махсус ваколатлари борлиги тўғрисида ҳужжат тақдим этиши талаб этилади, башарти

уставда тегишли ҳуқуқларни амалга ошириш корпоратив бошқарув органлари (умумий йиғилиш ёки бошқарув) ваколатига тегишли бўлса.

Шуни назарда тутиш лозимки, қонуний вакиллар, шартнома бўйича вакиллардан фарқли равишда, ФПК 69-моддасида кўрсатилган барча процессуал ҳаракатларни махсус ваколат олмаган ҳолда мустақил содир этишга ҳақлидирлар.

(Олий суд Пленумининг 2018 йил 30 ноябрдаги 34-сонли қарори таҳририда).

16. Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича суди, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари фуқаролик ишлари бўйича вакилликка доир қонунчиликни қўллаш бўйича суд амалиётини мунтазам умумлаштириб боришлари ва мазкур ҳуқуқий институт тўғри қўлланилиши юзасидан тегишли чоралар кўриши лозим.

(Олий суд Пленумининг 2018 йил 30 ноябрдаги 34-сонли қарори таҳририда).

(17-банд Олий суд Пленумининг 2018 йил 30 ноябрдаги 34-сонли қарорига асосан чиқариб ташланган).